

»KU ON KIELI KERRAN TEHTY, NIIN SE PITÄS SÄILYTTÄÄ»

MAGDOLNA KOVÁCS

VÄITÖKSEN ALKAJAISESITELMÄ
ÅBO AKADEMISSA
20. JOULUKUUTA 2001

Arvoisa vastaväittäjä, arvoisa kustos, arvoisat kuulijat!

Elämälle on tyypillistä monimuotoisuus eli diversiteetti. Ihmisen monimuotoisuus on nähtävissä esimerkiksi erilaisina ihonväreinä, erilaisina silmien, nenien ja suiden muotoina. Ihmisen geneettistä diversiteettiä pidetään yleisesti arvokkaana perintönä, joka olisi syytä säilyttää. Ihmisen kloonauksen koetaan lähes yksimielisesti vastenmieliseksi.

Erotukseksi eläinkunnasta kyky kielelliseen kommunikaatioon on yhteistä koko ihmiskunnalle. Samat kognitiiviset kyvyt voivat kuitenkin tuottaa hyvinkin erilaisia kieliä. Maailman kielten erilaisuudet kuvaavat ihmiskunnan luovuutta. Geneettisen diversiteetin ohella tämän luovuuden tuomaa kielten moninaisuuttakin olisi varjeltava. Eräs australiansuomalainen nainen, jonka ammatti on kaukana kielitieteestä, ilmaisi asian ytimekkäästi näin:

(1) Ku on kieli kerran tehty, niin se pitäis säilyttää.

Nykymaailmassa kielen säilyttäminen ei kuitenkaan ole itsestäänselvyys edes sellaisissa harvoissa valtioissa, joissa on vain yksi kansa ja yksi kieli. Yli puolet maailman väestöistä on kaksikielisiä. Toisin sanoen: yli puolet ihmiskunnasta käyttää vähintään kahta kieltä jokapäiväisessä elämässään (vrt. Grosjean 1982: VII). Tämä laaja kaksikielisyys on vaarassa kadota: maailman kielten määrän ennustetaan jyrkästi laskevan noin 6 000:sta 600:aan (Krauss 1992: 7). Varovaisempienkin ennusteiden mukaan noin puolet nykyisin puhutuista kielistä katoaa 2000-luvun aikana (Crystal 2000: 19).

Kielen säilyttäminen kaksikielisessä ympäristössä vaatii paljon voimavaroja sekä yksilön että yhteiskuntajärjestelmän tasolla. Suomi on virallisesti kaksikielinen maa. Maailmalla Suomi monesti mainitaan kaksikielisyyden mallivaltiona, jossa vähemmistökieltä, ruotsia, tuetaan lakisääädöksiin ja julkisiin varoihin. Vähemmistökieltä opetetaan kouluissa myös enemmistölle, ja sitä käytetään säännöllisesti myös tiedotusvälineissä. Tästä huolimatta tietyiltä paikkakunnilta ruotsin kieli on katoamassa (Tandefelt 1996). Kielen katoamiseen vaikuttavat monet kielen ulkopuoliset tekijät.

Tällaisia ovat esimerkiksi väestön rakenteen muutokset paikkakunnalta tai paikkakunnalle muuton myötä, enemmistön suhtautuminen vähemmistökieleen, kielipolitiikka ja niin edelleen. Yksilön tasolla kaksikielisyys voidaan joskus kokea enemmänkin taakaksi kuin rikkaudeksi. Suomessa erityisesti vanhemman väestön piirissä kuuluu kaksikielisuuden sijaan puhuttavan puolikielisydestä tai huonosta kielitaidosta. Äskettäin paljastui, että eräs iäkäs tuttavani, jonka kanssa aina olen puhunut suomea ja jonka suomen puheessa en ole huomannut aksenttia, onkin kaksikielinen. Vaikka hän viime aikoina on enimmäkseen käyttänyt vain suomea, hän edelleenkin laskee ruotsiksi. Ihmettelystäni siitä, että hän onkin kaksikielinen, minkä itse koin rikkaudeksi, hän vastasi: olen itse asiassa puolikielinen, en osaa kumpaakaan kieltä kunnolla. Ajattelenko hän todella tällä tavalla vai onko hänelle opetettu näin? Yleisellä mielipiteellä, julkisella asenteella ja virallisella opetuksella on suuri vaikutus ja suuri vastuu kaksikielisuuden ylläpitämisessä.

Virallisesta tuesta riippumatta vähemmistökansan edustajat voivat itse vaikuttaa huomattavan paljon oman kielensä säilyttämiseen. Asenteita ja valintoja on monia. Lasten vanhemmilla ja vähemmistön virallisilla edustajilla on suuri vaikutus tässä asiassa. Seuraavista kahdesta esimerkistä toinen kuvaa vähemmistökielen säilyttämisen ketjun katkeamista eräissä perheissä, toinen taas puhuu kielen säilyttämisen halusta. Molemmat esimerkit liittyvät suomenruotsiin. Erään tuttavani lapsi sai täysin ruotsinkielisen etunimen, koska toinen vanhemmista on ruotsinkielinen, mutta lapselle ei koskaan puhuttu ruotsia. Lapsi saattaa kokea epämukavuutta, kun suomenkielinen ympäristö ihmettelee hänen ruotsinkielistä etunimeään tai kun ruotsinkielinen yhteisö ihmettelee hänen ruotsintaidottomuuttaan. Toinen esimerkkini on työympä-

ristöstäni. Hakeuduttuani tutkijaopiskelijaksi Åbo Akademin suomen kielen laitokseen tapasin erään ruotsinkielisen työntekijän, jolle aloin puhua ruotsia, mutta ilmoitin samalla vähäisestä ruotsin taidostani.

- (2) A: Förlåt mig, jag kan tala bara lite svenska. Kan vi tala på finska eller engelska?
'Anteeksi, osaan puhua vain vähän ruotsia. Voimmeko puhua suomea tai englantia?'
- B: Whatever. 'Mitä vaan.'

Vastauksena *whatever* antoi muodollisen vapauden valita kumpi tahansa kieli. Vastaus englanniksi ohjasi kuitenkin vahvasti kielen eli koodin valintaa englannin suuntaan. Mahdollisesti tämä koodi tuntui kyseisestä henkilöstä neutraalimmalta kuin suomen kieli, enemmistökieli, jonka ruotsinkieliset voivat kokea uhkana ruotsin kielen säilymiselle.

Suomen ruotsinkielisillä on siis monen maan vähemmistökansoihin verrattuna suhteellisen hyvä kielellinen asema. Tällaista asemaa ei pitkään aikaan ollut Suomen alkuperäiskansan kielellä, saamalla, jota tietynä aikoina yritettiin systemaattisesti kitkeä pois nuoremmasta sukupolvesta. Monet saamenkieliset ovatkin kokeneet kielenvaihdon eli esi-isiensä kielen menetyksen ja siirtymisen enemmistökielen puhujiksi (Aikio 1988). Vaikka saamen kielen asemaa onkin viime aikoina huomattavasti parannettu, saami-suomi-kaksikielisuuden tukeminen käytännössä kangertelee monesti.

Pienet alkuperäiskielet ovat olleet vaarassa myös muualla maailmassa. Sekä tahallisesta että tahattomasta kielten tuhoutumisesta tai tuhoamisesta on runsaasti esimerkkejä. Tasmanian, Australian saariosavaltion, alkuperäiskansojen ja kielten systemaattinen tuhoaminen on kirjoitetun historian julmimpia lukuja. Kun valkoinen väestö oli saapunut Tasmaniaan ja valtio

alkoi maksaa dollarin tapporahan »kustakin mustasta päästä», tuhoutui nopeasti Tasmanian koko alkuperäiskansa kielineen.

Kielen säilyttäminen voi olla vaikeaa myös siirtolaisena. Uusi ympäristö, uudet odotukset ja mahdollisesti taakse jätetty kipeä menneisyys entisessä kotimaassa eivät suosi oman äidinkielen säilyttämistä uudessa kotimaassa. »Kielettömänä» tai »puhumattomana miehenä», kuten ensimmäisen sukupolven australiansuomalaiset joskus ilmaisivat englannintaidottomuuttaan verrattuna »kielisiin», äidinkieli pakostikin säilyy. Toisella sukupolvella tällaista pakkoa ei enää ole. Toinen sukupolvi tarvitsisikin myönteistä suhtautumista, jotta äidinkielen säilyttämiseksi tarvittavaan ylimääräiseen vaivannäköön ryhdyttäisiin. Australia kannusti siirtolaistensa äidinkielen säilyttämiseen vasta 1970-luvun jälkeen, jolloin huomattiin, että kansalaisten kielitaidosta saattoi olla jopa taloudellista hyötyä valtiolle. Suomikin voisi miettiä samanlaista suhtautumista »kiintiöpakolaisiinsa».

Australian kielipolitiikkaa kuvaa 1970-luvulle asti sana assimilaatio. Tämä kuvastuu hyvin ensimmäisen sukupolven australiansuomen puhujan repliikissä:

(3) Ja se kaveri selitti, että jos sinulla on minkäläisiä aikomuksia jäädä tähän maahaan... niin sopeudu ja sulaannu tähän maahaan... Opi kielen. Ja pysy irti... omista, entisistä kansalaisistasi! Ja se tapahtui minulle aivan sillä tavalla. [- -] En ollut kenenkään suomalaisen kanssa yhteydessä... melkein yksinään vuoteen [- -] Joka tapauksessa... tulin tänne kolmekymmentä, menin... ensimmäisen kerran kun menin takasin Suomeen oli kuuskytkaheksan. Häpeäkseni täytyi todeta, sinne mennessäni en pystynyt keskustelemaan... veljieni ja sisarieni ja sukulaisieni kanssa. Tallustelin siellä sanakirja taskussa, häpeäkseni... Ja se on totta! [- -] Koko kieli unohtui, äidinkieleni oli olematon!

Häpeän tunne synnytti puhujassa sittemmin aktiivisen suomen kielen uudelleen opiskelun ja sen viljelyn. Toisinaan häpeä voi kuitenkin aiheuttaa myös täydellisen vaikenemisen. Australian siirtolaiset ovatkin omaksuneet monia erilaisia asenteita ja tehneet monia erilaisia valintoja. Siinä missä toinen haluaa säilyttää kielensä ja opettaa sitä eteenpäin lapsilleen, toinen ei joko halua tai kykene siihen. Jopa saman perheen sisällä voi olla eroavuuksia. Eräs suomalainen siirtolaisnainen ei jaksanut puhua omille lapsilleen suomea Australiassa, vaikka ihailikin siskoaan, joka oli viitseliäämpi kuin hän ja vaikka periaatteessa itsekin piti kaksikielisyyttä rikkautena:

(4) Se [oma lapsi] osaa laskee ja... Laskee kymmenee ja sanoo kiitos ja... minä rakastan sinua ja... [- -] Mutta ei sitä voi kehuu, kehuu sitä hänen suomen kielen taitoansa [- -] [Australiassa] Et sä voi suomee puhua. Et' se on niinku automaattisesti sitte... Maassa maan tavalla. Et' se on se kieli tullu puhuttua niille englanniks. [- -] Mun siskon pojat esimerkiksi, ne puhuu hyvin ymmärrettävää suomee. N'on kymmenen ja kaheksan vuotiaat. Hyvin ymmärrettävää suomee ja ne ymmärtää jos niille puhuu suomeks. Niin mä luulisin melkein kaiken. Mutta se on Arjan ansio, koska se on taas sitte puhunu niille sitä kotona. Mitä mä en oo tehnyt. S'on laiskuuden vika. Täytyy myöntää. Tunnustaa... [- -] [Sisko] ihan tahallaan niin... alusta asti... ruvennut puhumaan niille... suomeks kotona. Mene, sit... tee tätä, hae mamille se ja se ja... mmm... tule syömään. Kaikki siis ihan suomeks. Mmm... Että, että. Hyvä niinkin, että laps oppii siinä sen... toisen kielensä. Se on lapsille hirveen helppo oppia kaks kieltä samanikäisesti.

Vaikka siirtolaiset opettaisivat äidinkieltään lapsilleen kotona, jälkeläiset voivat silti kokea järkytyksen tai ainakin jonkinasteisen vaikeuden vieraillessaan vanhempiensa kotimaassa ja yrittäessään käyttäen kotona opittua kieltä. Näin on tapahtunut

eräälle australiansuomalaiselle. Paradoksaalisen ratkaisun tarjosi puhujan kotimaan enemmistökieli, englanti:

- (5) [Suomessa] ne sanoi meille, että me puhuttiin vähä vanhanaikaista suomea. Kun me... puhutaan semmosta suomee kun mejän isä ja äiti puhui ja ne puhui semmosta vanhanaikasta suomea. Joo. [– –] Joskus me puhuttiin englantia, vaikka me olisimme voinu puhua suomee, kun saatiin parempi... SERVICE¹ [’palvelu’] kaupoissa.

Eräs toinen australiansuomalainen kiinnitti huomiota muuhunkin eroon suomen-suomen ja australiansuomen välillä:

- (6) Ja sit ku me puhutaan nytteki niinkun vanhemmitten kans, niin se on niinkun puol englantii ja puol suomee, et me heitetään englantilaisii sanoi siihen. Se on niinkun eri kieli. Mie muistan, kun mie kävin Suomessa, niin monet suomalaiset ei ymmärtäny, mitä mie puhuin, kun siin on niin monta englantilaisii sanoi heitetty siihen välii, että se oli ihan eri kieli kokonaan. [– –] Se suomi, mitkä australiansuomalaiset puhuu on erilainen kun mitä suomalaistensuomalaiset puhuu. Kun kaikki australialaisensuomalaiset ne heittää slängii siihen. Ne heittää englantilaisii sanoi kovast siihen. Että mikä se on yks... Ne sanoo... paahtoleipä suomeks, kun sä otat, tota, leipää uunii tai jotai. Mut se, ne kaikki australiansuomalaiset sanoo, se on *tousti*. Niin mikä se on? Se on englanniksi TOAST. Ni kaikki [australian]suomalaiset sanoo *tousti*.

»Ku on kieli kerran tehty, niin se pitää säilyttää.» Mutta miten? Pitäisikö kieltä säilyttää muuttumattomana? Häiritsevätkö lainasanat kielen säilyttämistä esimerkiksi australiansuomessa? Suomensuomessahan 37–47 prosenttia sanoista on lainasanoja (Häkkinen 1987: VII). Pitäisikö luopua lainasanasta *rouva*, kun sana *nainen* on olemassa? Vai pitäisikö luopua sanoista *vaimo*,

rouva, *emäntä*, *nuorikko*, *eukko*, *muija*, *akka* jne., kun sana *nainen* kuvaa suurin piirtein samaa asiaa? Ei missään nimessä. Tietynlainen diversiteetti siinä katoaisi.

Kieli — niin kuin koko maailmakin — muuttuu tilassa ja ajassa, sen muuttumista ei voi estää. Mutta kuinka paljon muutoksia voi tapahtua kielessä, että vielä voidaan puhua samasta kielestä tai kielen säilymisestä? Vaikka näin en suoranaisesti kysykään, tämän kysymyksen ympärille rakentuu väitöskirjani. Puolustettavana oleva väitöskirja käsittelee kaksikielisyyttä Australian kahden siirtolaiskansan kohdalla. Tutkimuksessa tarkastellaan koodinvaihtoa, joka tarkoittaa vähintään kahden kielen tai niiden osaelementtien käyttöä saman keskustelun aikana. Koodinvaihto käsittelee väitöskirjassani kattotermiksi kaiken tyyppiselle kielten ja niiden osaelementtien »sekoitukselle» (paitsi lainaamiselle). Koodinvaihto jaetaan lauseensisäiseen, lauseenulkoiseen sekä lauseiden väliseen koodinvaihtoon.

Tarkasteltavina kielinä ovat toisaalta suomi ja englanti, toisaalta unkari ja englanti. Näiden kielten tiettyjen piirteiden vuorottelua tai yhteensulautumista tarkastellaan saman keskustelun aikana sekä australiansuomalaisten että australianunkarilaisten puheessa, 85 kieli-informantin haastatteluaineistossa. Koodinvaihdolla on monenlaisia keskustelufunktioita (Gumperz 1982). Koodien vuorottelua puhuja voi käyttää esimerkiksi keskustelun värittämiseksi. Eräs australiansuomalainen puhuja käytti koodinvaihtoa ilmaisemaan sellaisen sivukommentin poijastaan, joka ei suoranaisesti kuulunut keskustelun kulkuun:

- (7) Niin hän [Ralph] on niinkun lähös ens vuonna Euroopaan. Hän haluaa mennä, sanoo, et hän haluais käyä Suomessa. [...] Mut Teivitti ei oo koskaan sa-

¹ Esimerkeissä koodinvaihtoa on merkitty kapiteelilla ja lainaamista kurssiivilla.

nonu mitään, että hän niinkun haluais mennä. HE IS DIFFERENT ALTOGETHER FROM RALPH. [’Hän on kokonaan erilainen kuin Ralph.’]

Väitöskirjassa käydään aluksi läpi näitä koodinvaihdon erilaisia keskustelufunktioita australiansuomalaisessa ja australianunkarilaisessa puheessa, joita kuitenkin esiintyy vain rajoitetusti aineistona käytetyissä haastatteluisissa. Tutkimuksen varsinaisen päämäärä on kuitenkin pohtia sitä, aiheuttaako koodinvaihto jonkinlaisia muutoksia siihen osallistuvissa kielissä. Kaikkein yksityiskohtaisimmin tarkastellaan lauseensisäistä koodinvaihtoa, koska juuri lauseen sisällä tapahtuva kahden kielen kohtaaminen tai yhteentörmäys voi johtaa merkittävimpiin kielen muutoksiin. Yhteentörmäys on suurempi typologisesti erilaisissa kielissä kuin lähisukukielten kohdatessa. Suomi ja unkari kuuluvat suomalais-ugrilaiseen kielikuntaan, jolle on tyypillistä runsas sijapäätjärjestelmä. Indoeurooppalaiseen kielikuntaan kuuluvasta englannista nominien sijamuodot puuttuvat muutamia pronomininmuotoja lukuun ottamatta täysin. Lauseensisäisissä koodinvaihdossa esiintyvä sijapäätjärjestelmä ja niiden muutokset ovatkin tutkimuksessa pää-tarkastelun kohteena.

Väitöskirjassa esitetään uusi malli, jonka avulla koodinvaihdon aikana tapahtuvat kielenmuutokset voidaan kuvata tai ennustaa. Malli kuvaa siirtolaiskielistä erkaantumisen jatkumolla, jossa koodinvaihto antaa yhä enenevässä määrin sijaa enemmistökielille, joka tässä tapauksessa on englanti. Malli voidaan yksinkertaistaen ja tiivistäen esittää seuraavien teoreettisesti kehitettyjen esimerkkien avulla. Vastaavia esimerkkejä esiintyy tosin myös väitöskirjatutkimusaineiston kielissä. Esimerkkilauseiden merkitys on ’Hän meni paikalliseen kapakkaan/pubiin’, ja niissä on käytetty suomea ja englantia.

- (8) a. Hän meni paikalliseen *pupiin*.
 b. Hän meni paikalliseen PUBIIN.
 c. Hän meni (siihen) paikalliseen PUB.
 d. Hän meni siihen LOCAL PUB.
 e. Hän meni LOCAL PUB.
 f. Hän meni TO THE LOCAL PUB.
 g. ?(HE WENT TO THE LOCAL PUB.)

Esimerkissä 8a käytetään englannista lainattua sanaa *pupi* (joka on käytössä myös suomensuomessa: *pubi*) suomen morfologian kanssa. Esimerkissä 8b suomen morfologia on läsnä, mutta *pub*-sanan äänneasu vastaa englannin äänneasu. Tätä tapausta pidän jo koodinvaihtona vaikka onkin kyse vain yhdestä sanasta. Esimerkissä 8c demonstratiivipronomini *siihen* ja adjektiivi *paikalliseen* saavat suomen morfologian vaatiman sijapäätteen, mutta sana *pub* ei. Samoin esimerkissä 8d, jossa demonstratiivipronomini *siihen* on taivutettu, mutta englantilainen adjektiivi ja pääsana (*local pub*) eivät. Näitä tapauksia väitöskirjassa nimitetään puolikongruenssiksi. Esimerkissä 8e englantilaista adjektiivivia ja pääsanaa (*local pub*) ei edellä taivutettu pronomini, eivätkä nämä sanat itsekään taivu, vaan esiintyvät perusmuodoissaan. Näitä kutsutaan paljaiksi muodoiksi (*bare forms*, Myers-Scotton 1993: 112–116). Esimerkissä 8f *mennä*-verbin vaatimaa paikallisuutta ilmaistaan englannin kielen keinoin: *to the local pub*.

Väitöskirjassa osoitetaan, että ensimmäisen sukupolven käyttämä koodinvaihto poikkeaa olennaisesti toisen sukupolven käyttämästä. Ensimmäinen sukupolvi käyttää enimmäkseen malleja 8a ja 8b, eli lainaa tai niin sanottua lainatyyppistä koodinvaihtoa, jossa suomen morfologia ei muutu. Toinen sukupolvi sen sijaan käyttää koodinvaihtoa vaihtelevasti tyyppistä 8b tyyppiin 8f. Ensimmäisen ja toisen sukupolven puhujat kuitenkin lähestyvät toisiaan partitiivin käytössä. Partitiiviojekteja ei usein merkitä partitiivilla koodinvaihdon yhteydessä, vaan sen sijaan silloin esiintyy nomi-

natiivityyppinen nollamorfeemi. Vertailukielenä käytetyn australiannunkarin tulokset ovat samansuuntaisia kuin australiansuomen. Toisen sukupolven käyttämä australiansuomi tai australiannunkari on tiettyssä määrin kahden kielen aineksista muokattua, yhdistettyä kieltä, jossa molempien kielten kieliopit ovat läsnä samassa lauseessa (*composite matrix language*, Myers-Scotton ja Jake 2001). Pysähtyykö kehitys tälle yhdistetyn kieliopin tasolle? Onko esimerkki 8g eli kokonaan englanninkielinen lause kehityksen lopputulos? Onko australiansuomalaisilla, unkarilaisilla tai muilla siirtolaisilla enää aikaa kehittää kieltään edelleen vai tapahtuuko kielenvaihto jo toisessa sukupolvessa? Tämä riippuu enimmäkseen kielenkäytön tekijöistä niin Australiassa kuin Suomessakin suomen saamelaisien tai pakolaisten ja muiden maahanmuuttajien kielten kohdalla. ■

LÄHTEET

- AIKIO, MARJUT 1988: *Saamelaiset kielen­vaihdon kierteessä. Kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielen­vaihdosta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 479. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- CRYSTAL, DAVID 2000: *Language death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GROSJEAN, FRANÇOIS 1982: *Life with two languages. An introduction to bilingualism*. Cambridge: Harvard University Press.
- GUMPERZ, JOHN J. 1982: *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HÄKKINEN, KAISA (toim.) 1987: *Etymologinen sanakirja*. Nykysuomen sanakirja. Helsinki: WSOY.
- KRAUSS, MICHAEL 1992: The world's languages in crisis. – *Language* 68 s. 4–10.
- MYERS-SCOTTON, CAROL 1993: *Duelling languages: Grammatical structure in code-switching*. Oxford: Clarendon Press.
- MYERS-SCOTTON, CAROL – JAKE, JANICE L. 2001: Explaining aspects of code-switching and their implications. – Janet L. Nicol (toim.), *One mind, two languages. Bilingual language processing* s. 84–116. Explaining Linguistics 2. Malden: Blackwell.
- TANDEFELT, MARIKA 1996: *På vinst och förlust. Om tvåspråkighet och språkförlust i Helsingforsregionen*. Forskningsrapporter från Svenska handelshögskolan 35. Helsingfors: Svenska Handelshögskolan.

MAGDOLNA KOVÁCS *Code-switching and language shift in Australian Finnish in comparison with Australian Hungarian*. Åbo: Åbo Akademis Förlag 2001.

Suomen kielen laitos, Åbo Akademi, Vänrikinkatu 3, 20500 Turku
Sähköposti: mkovacs@abo.fi